

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.431

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.31>**ДЕНИСОВСЬКИЙ М.Д., ТОМЧУК І.О., КАРТАВЦЕВ В.С.****КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Стаття присвячена кримінально-правовому аналізу злочину «торгівля людьми», а також порівнянню норм українського та зарубіжного законодавства в цій сфері. Проаналізовано зміни, почергово внесені до ст. 149 Кримінального кодексу України з моменту криміналізації 24 березня 1998 р. цього діяння. Це обґрунтовано тим, що вітчизняне визначення торгівлі людьми не відповідало міжнародним стандартам, зокрема ст. 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї. Зроблено висновок, що ця норма сьгодні ще не є досконалою та потребує подальшого корегування відповідно до сучасних умов. Саме з цією метою авторами було проаналізовано близько тридцяти зарубіжних кримінальних кодексів країн пострадянського простору та Європи, таких як Республіка Білорусь, Азербайджанська Республіка, Республіка Грузія, Киргизька Республіка, Латвійська Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, а також Австрія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Литва, Польща, Франція, Федеративна Республіка Німеччина тощо. Крім того, здійснено порівняння вітчизняного кримінального законодавства щодо встановлення відповідальності за торгівлю людьми із законодавством зарубіжних країн і запропоновано шляхи удосконалення положень чинного Кримінального кодексу України стосовно цієї норми.

Зокрема, вважаємо за доцільне доповнити ч. 2 ст. 149 Кримінального кодексу України кваліфікуючою ознакою «з вивезенням особи за межі державного кордону України чи незаконним утриманням її за кордоном», адже, враховуючи транснаціональність цього злочину, таке діяння має вищий ступінь суспільної небезпеки. Слід зазначити, що ця кваліфікуюча ознака передбачена у Кримінальних кодексах Республіки Білорусь, Російської Федерації, Азербайджанської Республіки, Грузії та Киргизької Республіки.

Доводиться також необхідність запозичення для України досвіду кримінально-правової протидії торгівлі людьми Молдови, Киргизької Республіки та Іспанії, кримінальні кодекси яких містять спеціальний вид обов'язкового звільнення від кримінальної відповідальності за наявності певних умов, а також норму стосовно звільнення від кримінальної відповідальності жертв торгівлі людьми у разі вчинення ними злочинних дій у зв'язку з цим процесуальним статусом.

Ключові слова: торгівля людьми, Кримінальний кодекс України, законодавство зарубіжних країн, сексуальна експлуатація, трудова експлуатація, рабство.

© ДЕНИСОВСЬКИЙ М.Д. – кандидат юридичних наук, декан юридичного відділення (Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола)

© ТОМЧУК І.О. – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права (Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола)

© КАРТАВЦЕВ В.С. – кандидат юридичних наук, професор, доцент кафедри права (Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола)

The article deals with the criminal-legal analysis of the crime “trafficking in human beings”, as well as the comparison of the legal norms of Ukrainian and foreign legislation in this area. Foremost, it is analyzed what numerous amendments have been made to Article 149 of the Criminal Code of Ukraine since the criminalization of this act on March 24, 1998. This is justified by the fact that Ukrainian definition of trafficking in human beings did not meet international standards, in particular Article 3 of the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children. It is concluded that this legal norm is still not perfect and needs further adjustment according to the modern conditions. It is for this purpose, the authors have analyzed about thirty foreign criminal codes of the post-Soviet space and European countries, such as the Republic of Belarus, the Republic of Azerbaijan, the Republic of Georgia, The Kyrgyz Republic, the Republic of Latvia, the Republic of Moldova, the Russian Federation as well as Austria, Italy, Spain, the Netherlands, Lithuania, Poland, France, the Federal Republic of Germany, etc. In addition to this, the comparison of Ukrainian criminal legislation on the establishment of liability for trafficking in human beings with the legislation of foreign countries has been carried out. The effective ways to improve the provisions in the current Criminal Code of Ukraine in relation to this rule are suggested.

In particular, the supplement to Part 2 of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine with the qualifying feature “with the export of a person outside the state border of Ukraine or their illegal detention abroad” is considered relevant because taking into the consideration the transnational nature of this crime such an act has a higher degree of public danger. It should be noted that this qualifying feature of the crime is in the Criminal Codes of the Republic of Belarus, the Russian Federation, the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Kyrgyz Republic.

There is also a necessity for Ukrainian legislation to learn the experience of criminal law of Moldova, the Kyrgyz Republic and Spain in resistance trafficking in human beings. These Criminal Codes contain a special type of mandatory exemption from criminal liability under certain conditions as well as a rule on exemption from criminal liability of victims of trafficking in human beings in case of committing criminal acts in connection with this procedural status.

Key words: *trafficking in human beings, Criminal Code of Ukraine, legislation of foreign countries, sexual exploitation, labor exploitation, slavery.*

Вступ. Згідно з Конституцією України [1] «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Сьогодні з метою отримання прибутків у нашій державі здійснюється чимало злочинів, які посягають саме на ці блага. Проте особливу небезпеку становить торгівля людьми, адже протягом останнього десятиліття ця злочинність набула особливої актуальності не лише в Україні, але й за її межами.

У боротьбі з цими злочинами важливе значення має кримінальне законодавство, удосконалення якого неможливе без урахування положень міжнародних договорів, що стосуються протидії торгівлі людьми, та вивчення зарубіжного досвіду в цьому питанні. Саме тому доцільним вбачається порівняльне дослідження законодавства України та ряду зарубіжних країн щодо відповідальності за торгівлю людьми, що дозволить запозичити позитивний досвід, а також врахувати ті чи інші негативні чинники, яких варто уникати надалі при внесенні змін до ст. 149 КК України.

Питанням протидії торгівлі людьми раніше вже приділяли увагу багато науковців, проте мало хто з них звертався до досвіду зарубіжних держав у цій сфері. Слід згадати лише деякі праці українських (А.М. Орлеан, Я.Г. Лизогуб, С.С. Яценко) та російських (В.І. Коваленко, Б.Б. Ахмедов, А.С. Куліков) учених. Переважно такі дослідження проводилися у 2005–2010 рр. Відтоді кримінальне законодавство аналізованих країн зазнало чимало змін, саме тому порівняльно-правове дослідження означеної проблеми сьогодні залишається актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є порівняльний аналіз норми вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми з відповідними нормами кримінальних кодексів зарубіжних країн, виявлення здобутків і недоліків національного законодавства у цій сфері, а також удосконалення цієї норми шляхом внесення ряду змін до ст. 149 КК України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Результати дослідження. Торгівля людьми є однією з найжорстокіших форм порушення основних прав і свобод людини. Незалежно від виду експлуатаційної мети цей злочин має практично завжди тяжкі наслідки для постраждалих осіб. Злочинність, пов'язана з торгівлею людьми, постійно еволюціонує вслід за прагненнями злочинців отримати якомога більші прибутки від експлуатації постраждалих і протистояти зусиллям правоохоронних органів із протидії такій діяльності [2, с. 6]. Саме тому, на нашу думку, кримінальне законодавство, яке передбачає відповідальність за торгівлю людьми, потребує постійного внесення відповідних змін із метою підвищення кримінально-правової протидії цій злочинності.

Слід зазначити, що кримінально-правова норма щодо торгівлі людьми в нашій державі зазнала чимало змін. Україна була однією з перших країн пострадянського простору, яка криміналізувала 24 березня 1998 р. відповідальність за такі дії. Ч. 1 ст. 124 «Торгівля людьми» визначала її як «відкрити чи таємне заволодіння людиною, пов'язане із законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці» [3]. Таке формулювання, як бачимо, не відображало усіх можливих злочинних дій, пов'язаних із торгівлею людьми, зокрема, якщо заволодіння людиною було відсутнє, а щодо потерпілих застосовувався обман або шантаж тощо. Покарання за такі дії було передбачене у виді позбавлення волі на строк від 3 до 8 років із конфіскацією майна або без такої, за ч. 2 (вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, із використанням посадового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності) – позбавлення волі на строк від 5 до 10 років із конфіскацією майна або без такої, за ч. 3 (вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповверненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки) – позбавлення волі на строк від 8 до 15 років із конфіскацією майна. Звертаємо увагу на те, що покарання за такі дії досі залишилися практично незмінним.

Із прийняттям КК України 2001 р. законодавець вже більш чітко визначив поняття цього злочину (ст. 149 КК України): продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) із метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці.

Згодом Верховна Рада України (далі – ВРУ) знову повернулася до питання вдосконалення цієї норми, адже визначення торгівлі людьми не відповідало міжнародним стандартам, насамперед ст. 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї [4] (далі – Протокол), що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [5], ратифіковану Україною у 2004 р. Торгівля людьми, як зазначено у Протоколі, означає «здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів». Таким чином, наступну редакцію статті було прийнято ВРУ в рамках Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення у заняття проституцією» від 12 січня 2006 р. [6]. Попередню назву «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» було змінено на «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», тобто передача людини вже не була обов'язковою ознакою цього злочину. Диспозиція ст. 149 КК України була сформульована таким чином: «Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шахрайства чи уразливого стану особи».

Ця редакція ст. 149 КК України, як бачимо, стала вже більш наближеною до визначення «торгівлі людьми», зазначеного у Протоколі, проте ще не відповідала міжнародним стандар-

там. У зв'язку з цим до ст. 149 КК України знову були запропоновані та внесені численні зміни, які набрали чинності 06 вересня 2018 р. [7] і відповідно до яких ст. 149 КК України має назву «Торгівля людьми» та передбачає кримінальну відповідальність за вчинення таких дій: «Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію». Слід згадати, що за ч. 3 примітки до ст. 149 КК України відповідальність за вищевказані дії в ч. 1 ст. 149 КК, вчинені щодо малолітнього або неповнолітнього, настає незалежно від зазначених способів. Як видно з диспозиції цієї статті, кількість можливих способів вчинення цього злочину значно розширилася: з використанням примусу, викрадення, матеріальної чи іншої залежності потерпілого або підкупу третьої особи, що контролює потерпілого.

Щодо кваліфікуючих ознак за ч. 2 ст. 149 КК України, то вони залишилися практично незмінними. Покарання за такі дії передбачене у виді позбавленням волі на строк від 5 до 12 років із конфіскацією майна або без такої. Стосовно особливо кваліфікуючих ознак злочину, то їх кількість, як бачимо, збільшилася. Зокрема, законодавець додав вчинення таких дій щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками. Покарання залишилося без змін – позбавлення волі на строк від 8 до 15 років із конфіскацією майна або без такої.

До примітки цієї статті було внесено ряд змін, які стосуються визначення того, що слід розуміти під експлуатацією. Зокрема, додалося до наявного переліку примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом. Таким чином, під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Незважаючи на нещодавні зміни до ст. 149 КК України, на нашу думку, законодавство України у цій сфері потребує й надалі істотного корегування відповідно до сучасних умов. Саме з метою подальшого вдосконалення цієї норми вважаємо за доцільне вивчення зарубіжного досвіду у цьому питанні.

Для проведення компаративістського дослідження нами було розглянуто більше тридцяти зарубіжних кримінальних кодексів країн пострадянського простору та Європи, що встановлюють відповідальність за торгівлю людьми. Насамперед проаналізуємо кримінальне законодавство Республіки Білорусь, Азербайджанської Республіки, Республіки Грузія, Киргизької Республіки, Республіки Молдова, Російської Федерації (далі – РФ) і зробимо відповідні висновки стосовно можливості запозичення їхнього досвіду щодо кримінально-правової протидії такій злочинності.

Так, КК Республіки Білорусь передбачає відповідальність за торгівлю людьми у ст. 181 «Торгівля людьми» [8], у ч. 1 якої зазначено: «Вербування, перевезення, передача, переховування або одержання людини з метою експлуатації, вчинені шляхом обману, або зловживання довірою, або застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (торгівля людьми), караються позбавленням волі на строк від 3 до 7 років із конфіскацією майна». Щодо кваліфікуючих ознак торгівлі людьми за КК Республіки Білорусь, то ними є вчинення: 1) щодо двох або більше осіб; 2) із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства; 3) з корисливих мотивів; 4) групою осіб за попередньою змовою; 5) особою з використанням своїх службових повноважень; 6) особою, котра раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею; 7) щодо вагітної жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; 8) з вивезенням особи за межі держави; 9) щодо неповнолітнього незалежно від застосування будь-якого зі способів впливу, зазначених у ч. 1 цієї статті. Такі дії караються позбавленням волі на строк від 7 до 12 років із конфіскацією майна. До особливо кваліфікуючих ознак законодавець Республіки Білорусь відніс: вчинені організованою групою, щодо малолітнього, або спричинили з необережності смерть потерпілого, або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або зараження ВІЛ, або інші тяжкі наслідки, що караються позбавленням волі на строк від 12 до 15 років із конфіскацією майна.

У примітці до цієї статті зазначено, що під експлуатацією слід розуміти незаконне примушування людини до роботи або надання послуг (у т. ч. до дій сексуального характеру, сурогат-

ного материнства, вилучення людини органів і (або) тканин) у разі, якщо він із незалежних від нього причин не може відмовитися від виконання робіт (послуг), включаючи рабство або звичаї, подібні до рабства. Як бачимо, законодавство Республіки Білорусь щодо можливих способів вчинення торгівлі людьми ще не остаточно приведене у відповідність із міжнародними стандартами, проте містить певні позитивні моменти.

Очевидно, що торгівля людьми може мати транснаціональний характер або здійснюватися всередині країни. Тому вивезення особи за межі держави як кваліфікуюча ознака злочину вбачається більш ніж доречною. Стосовно запозичення для КК України досвіду кримінально-правової протидії торгівлі людьми в Республіці Білорусь доцільним вважаємо доповнити ч. 2 ст. 149 КК України кваліфікуючою ознакою «з вивезенням особи за межі державного кордону України чи незаконним утриманням її за кордоном», адже, враховуючи транснаціональність цього злочину, таке діяння має вищий ступінь суспільної небезпеки. Аналогічна кваліфікуюча ознака передбачена в п. «г» ч. 2 ст. 127-1 Кримінального кодексу Російської Федерації (далі – КК РФ) [9].

Слід зазначити, під торгівлею людьми у ст. 127-1 КК РФ розуміється купівля-продаж людини, інші угоди щодо людини, а так само вчинені з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, переховування або одержання людини. Як бачимо, диспозиція статті подібна до КК України за винятком того, що російський законодавець не визначає можливих способів вчинення таких дій. У зв'язку з цим визначення «торгівлі людьми» все ще не відповідає міжнародним стандартам. У примітці 2 до цієї статті експлуатація визначається як «використання заняття проституцією іншими особами або інші форми сексуальної експлуатації, рабська праця (послуги), підневільний стан». Слід зазначити, що поняттям експлуатації аналогічно до КК Республіки Білорусь встановлено значно менше можливих її проявів, ніж у КК України. Особливістю є те, що російський законодавець зазначив як кваліфікуючу ознаку цього злочину «з метою вилучення органів і тканин» (п. «ж» ч. 2 ст. 127-1 КК РФ), тоді як у КК України та Республіки Білорусь вилучення органів входить у поняття експлуатації, тобто відповідальність за такі передбачена в основному складі злочину. Щодо інших кваліфікуючих ознак торгівлі людьми за ч. 2 ст. 127-1 КК РФ, не передбачених у чинній редакції ч. 2 ст. 149 КК України, то ними є: з переміщенням потерпілого через Державний кордон Російської Федерації або з незаконним утриманням його за кордоном (п. «г» ч. 2 ст. 127-1); з використанням підроблених документів, а так само з вилученням, приховуванням або знищенням документів, що засвідчують особу потерпілого (п. «д» ч. 2 ст. 127-1); з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин (п. «ж» ч. 2 ст. 127-1); і) щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності (п. «і» ч. 2 ст. 127-1). Позитивним вбачається наявність у примітці 1 цієї норми, на відміну від КК України та Республіки Білорусь, спеціального виду обов'язкового звільнення від кримінальної відповідальності за наявності таких умов: 1) особа вчинила вперше діяння, передбачені ч. 1 або п. «а» ч. 2 ст. 127-1 КК РФ; 2) особа добровільно звільнила потерпілого; 3) особа сприяла розкриттю вчиненого злочину; в діях особи не міститься інший склад злочину. Вважаємо, що такий підхід стосовно кримінально-правової протидії торгівлі людьми вартий уваги, тим більше, що він відповідатиме Протоколу, про який йшлося раніше.

Покарання за торгівлю людьми (основний і кваліфікуючий склад злочину) в РФ менш суворе порівняно з покаранням за аналогічні дії в Україні та Республіці Білорусь, зокрема за ч. 1 ст. 127-1 КК РФ – до 6 років позбавлення волі, за ч. 2 – від 3 до 10 років позбавлення волі.

Кримінальний кодекс Республіки Молдова [10], зокрема ст. 165 «Торгівля людьми», передбачає кримінальну відповідальність за дії, аналогічні передбаченим КК України, проте покарання є більш жорстким – позбавлення волі на строк від 7 до 15 років. Відмінними є деякі кваліфікуючі ознаки: щодо вагітної жінки; з особливою жорстокістю або зі звалтуванням, або з використанням зброї. Такі дії караються позбавленням волі на строк від 10 до 20 років. При вчиненні злочину за наявності особливо кваліфікуючих ознак, аналогічних перерахованим у КК України, відповідальність за такі дії передбачена у виді позбавлення волі на строк від 10 до 20 років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 3 до 5 років. Відмінною від попередньо досліджених нами Кримінальних кодексів є норма (ч. 4 ст. 165 КК Республіки Молдова) стосовно жертв торгівлі людьми, яка передбачає їх звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення ними злочинів у зв'язку з цим процесуальним статусом, що теж можна запозичити для вітчизняного законодавця. Окрім цього, кримінальна відповідальність передбачена і за використання результатів праці або послуг особи, котра є жертвою торгівлі людьми, якщо це є відомо особі, яка здійснює таке використання (ст. 165-1 КК Республіки Молдова). Така особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до-

бровільно заявила про вчинення іншими особами злочинів торгівлі людьми або торгівлі дітьми, надала допомогу в розкритті відповідних злочинів або активно сприяла розслідуванню.

КК Азербайджанської Республіки [11] містить статтю «Рабство» (ст. 106 КК) у главі 16 «Злочини проти миру та безпеки людства», відповідно до якої під ним слід розуміти повне або часткове здійснення щодо людини правочинів, властивих праву власності. Караються такі дії позбавленням волі на строк від 5 до 10 років. Ті самі діяння, за ч. 2 цієї статті вчинені щодо неповнолітнього або з метою переміщення особи в іноземну державу, караються позбавленням волі на строк від 7 до 12 років. У свою чергу, работоргівля, тобто тримання особи з метою перетворення на невільника, або використання як невільника, його продажу або обміну, розпорядження ним, а також будь-яке діяння, пов'язане з работоргівлею або перевезенням невільників, а так само рабство на сексуальній основі або посягання на статеву свободу на основі рабства, караються позбавленням волі на строк від 5 до 10 років. Аналогічно за змістом, як у вітчизняному кодексі, є ст. 144-1 «Торгівля людьми» КК Азербайджанської Республіки. Покарання за такі дії передбачене більш суворе – у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років. Аналізуючи кваліфікуючі ознаки ст. 144-1 КК Азербайджанської Республіки, слід зауважити, що відмінними від ст. 149 КК України є такі: щодо жінки, котра завідомо для винного перебувала у стані вагітності, з переміщенням жертви торгівлі людьми через кордон Азербайджанської Республіки.

Особливістю КК Грузії щодо встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст. 143-1) [12] є те, що КК Грузії відносить «із вивезенням потерпілого за кордон» до особливо кваліфікуючих ознак злочину та встановлює відповідно більш суворе покарання – позбавлення волі на строк від 12 до 15 років (п. «в» ч. 3 ст. 143-1). Окрім цього, торгівля неповнолітніми (трефікінг) передбачена в окремій ст. 143-2 КК Грузії та встановлює за такі дії більш суворе покарання. Для прикладу, за наявності аналогічної особливо кваліфікуючої ознаки «з вивезенням неповнолітнього за кордон» передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від 14 до 17 років.

Аналізуючи КК Киргизької Республіки [13], слід зазначити, що однією із кваліфікуючих ознак злочину «Торгівля людьми» (п. 5 ч. 2 ст. 171) також є дії, пов'язані з переміщенням потерпілого через державний кордон Киргизької Республіки чи його незаконне утримання за кордоном, а однією з особливо кваліфікуючих ознак (п. 1 ч. 3 ст. 171), відмінною від вітчизняного законодавства, є вчинення дій із метою вилучення органів чи тканин для трансплантації. Передбачає цей кодекс і звільнення від кримінальної відповідальності потерпілих осіб, вони сприятимуть правоохоронним органам у виявленні та притягненні до кримінальної відповідальності організаторів, виконавців та інших співучасників процесу торгівлі людьми (ч. 4 ст. 171 КК Киргизької Республіки).

Як бачимо, проаналізувавши законодавство країн пострадянського простору, для КК України можна запозичити деякі кваліфікуючі ознаки: з вивезенням особи за межі державного кордону чи незаконним утриманням її за кордоном і вчинення дій з метою вилучення органів чи тканин для трансплантації. Крім того, передбачити спеціальний вид обов'язкового звільнення від кримінальної відповідальності за торгівлю людьми за наявності певних умов, а також норму стосовно звільнення від кримінальної відповідальності жертв торгівлі людьми у разі вчинення ними злочинних дій у зв'язку з цим процесуальним статусом.

Доцільним вважаємо проаналізувати ще норми КК деяких країн Європи, що передбачають відповідальність за торгівлю людьми. Зокрема, нами було досліджене кримінальне законодавство Австрії, Італії, Іспанії, Нідерландів, Литви, Польщі, Франції, Федеративної Республіки Німеччини (далі – ФРН). Слід звернути увагу на те, що багато держав Європи, у яких торгівля людьми є окремим складом злочину, здійснюють притягнення до кримінальної відповідальності, лише коли це пов'язано із проституцією, залишаючи поза увагою інші види діяльності, зокрема примусову працю (наприклад, Австрія, Нідерланди, ФРН, Литва, Польща тощо). Але в більшості європейських країн торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації є все таки кваліфікуючою ознакою злочину, і за такі дії передбачене більш суворе покарання.

Так, Кримінальний кодекс Італії встановлює відповідальність за торгівлю людьми (ст. 602 КК) і передбачає жорсткі санкції, а саме покарання у виді позбавлення волі строком від 8 до 20 років. Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення таких дій щодо неповнолітньої особи з метою вилучення органів або з метою сексуальної експлуатації [14]. Натомість, якщо йдеться про покарання за торгівлю людьми в Іспанії (ст. 177 bis КК Іспанії), воно є менш суворим – позбавлення волі на строк від 5 до 8 років [15]. Поняття торгівлі людьми визначено у ч. 1 цієї норми та є подібним до вітчизняного законодавства. Відмінним є те, що за ч. 11 ст. 177 bis КК

Іспанії жертва торгівлі людьми звільняється від покарання за вчинені нею кримінальні злочини в ситуації зазначеної експлуатації за умови, що її участь у них була прямим наслідком ситуації насильства, залякування, обману чи жорстокого поводження та що існує адекватна пропорційність між зазначеною ситуацією та злочинним діянням. Вважаємо доцільним передбачити такий вид звільнення в КК України.

Кримінальний кодекс Австрії передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми в Розділі III «Злочини проти свободи» § 104-а «Торгівля людьми» [16]. Кримінально-караними відповідно до ч. 1 § 104-а є умисні дії стосовно вербування, прийняття, одержання, сприяння, перевезення, пропозиції чи передачі людині іншій особі з метою експлуатації, з використанням недобросовісних способів (сили, погроз, обману, залякування, використання психічного захворювання чи безпорадного стану тощо) щодо цієї особи. Експлуатація за ч. 3 § 104-а включає сексуальну експлуатацію, експлуатацію шляхом вилучення органів, експлуатацію праці, експлуатацію для жебрацтва, а також експлуатацію для вчинення караних діянь. Як бачимо, під терміном «експлуатація» австрійський законодавець розуміє значно менше діянь порівняно з вітчизняним КК. Так, відсутні у визначенні залучення в боргову кабалу, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусова вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, використання у збройних конфліктах.

Щодо способів вчинення злочину, то КК України також дає більш розширений перелік. КК Австрії називає їх «недобросовісними способами» та дає їх перелік у ч. 2 § 104-а: з використанням насильства, яке є небезпечним для життя чи здоров'я, обману, з використанням службового становища, скрутного становища, психічного захворювання або стану, що робить людину беззахисною, залякування або підкупу особи, котра контролює потерпілого. Покарання за такі дії щодо повнолітньої особи передбачене у виді позбавлення волі від 6 місяців до 5 років (ч. 1 § 104-а), а за наявності кваліфікуючих ознак щодо неповнолітнього (ч. 5 § 104-а) й організованою групою (ч. 4 § 104 а) – позбавлення волі від 1 до 10 років.

Кримінальний кодекс Австрії (§ 104) передбачає також окрему норму за вчинення рабства, в якій зазначено, що кожен, хто займається торгівлею рабами або іншим чином позбавляє іншу особу своєї особистої свободи у формі рабства або подібної до рабства ситуації, а також той, хто примушує іншого бути поневолелим чи підданим рабству, карається позбавленням волі на строк від 10 до 20 років.

Дещо іншою є норма, що встановлює відповідальність за торгівлю людьми в КК ФРН (§ 232) [17]. Зокрема, відмінними є способи вчинення цього злочину: з використанням скрутного особистого чи фінансового становища, безпорадності, пов'язаної з перебуванням у чужій країні особи віком до 21 року. Метою таких дій за КК ФРН є сексуальна експлуатація, трудова експлуатація, використання для жебрацтва, а також для вчинення караних діянь, утримання в рабстві, борговій кабалі, незаконне вилучення органів. Кваліфікуючими ознаками є такі: із застосуванням насильства або погрози його застосування, обману, викрадення людини, щодо особи, котра не досягла 18 років, у разі виникнення загрози життю чи спричинення значної шкоди здоров'ю, з корисливою метою або організованою групою. Покарання за торгівлю людьми у ФРН аналогічне до покарання за такі дії в Австрії.

Вищевикладене дослідження зарубіжного кримінального законодавства засвідчує, що питання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в різних країнах вирішується по-різному, незважаючи на підписання ними міжнародних угод, а це стимулює країни до закріплення у національних законодавствах єдиного уніфікованого визначення торгівлі людьми та покарання за цей злочин.

Висновки. Транснаціональний характер досліджуваного злочину (вчинення на територіях, які підпадають під юрисдикцію різних країн) вимагає вироблення загальних критеріїв при міжнародній кримінально-правовій оцінці вчиненого злочину, причому як на етапі його кваліфікації, так і на етапі призначення покарання, зокрема стосовно визнання або невизнання пом'якшуючих або обтяжуючих обставин, вибору виду і розміру покарання.

Щодо норми чинного Кримінального закону України, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, то вона потребує вдосконалення як у частині кваліфікуючих ознак, так і стосовно спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за наявності певних умов.

Таким чином, врахувавши досвід інших держав у цій сфері, з метою посилення кримінально-правової протидії цій злочинності пропонуємо внести такі зміни до ст. 149 КК України:

Доповнити ч. 2 ст. 149 КК України такими кваліфікуючими ознаками: з вивезенням особи за межі державного кордону України чи незаконним утриманням її за кордоном; з метою вилучення органів чи тканин для трансплантації.

Предбачити спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за торгівлю людьми у ч. 4 ст. 149 КК України: «Звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила злочин, передбачений ч. 1 або ч. 2 цієї статті, добровільно звільнила потерпілого (потерпілих) і сприяла розкриттю злочину».

Доповнити ст. 149 КК України ч. 5 такого змісту: «Звільняється від кримінальної відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення потерпіла особа від цього злочину за умови, що її участь у них була наслідком застосування до неї насильства, залякування, обману чи жорстокого поводження».

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 16.08.2020).

2. Васильєва М.О., Касько В.В., Орлеан А.М., Пустова О.В. Україна як країна призначення для торгівлі людьми. Матеріали для практичного використання працівниками прикордонної служби, правоохоронних органів та суддями. Київ : Фенікс, 2012. 120 с.

3. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 2001-05 (втратив чинність 01 вересня 2001 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 17.08.2020).

4. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності підписаний від імені України в м. Нью-Йорку 15 листопада 2001 р. Ратифікований ВРУ 04 лютого 2004 р. Набрала чинності для України 21 травня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791 (дата звернення: 17.08.2020).

5. Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 15 листопада 2000 р. Ратифікована ВРУ 04 лютого 2004 р. Набрала чинності для України 21 травня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 17.08.2020).

6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення у заняття проституцією : Закон України від 12 січня 2006 р. № 3316-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3316-15/ed20180828> (дата звернення: 17.08.2020).

7. Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами : Закон України від 06 вересня 2018 р. № 2539-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2539-19#n5> (дата звернення: 27.02.2019).

8. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09 июля 1999 г. № 275-З. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=Hk9900275> (дата звернення: 17.08.2020).

9. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9017477> (дата звернення: 17.08.2020).

10. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985-XV. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30394923 (дата звернення: 17.08.2020).

11. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353 (дата звернення: 17.08.2020).

12. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212> (дата звернення: 17.08.2020).

13. Уголовный кодекс Киргизской Республики от 02 февраля 2017 г. № 19. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8264/file/Kyrgyzstan_CC_2016_am2019_ru.pdf (дата звернення: 17.08.2020).

14. Codice Penale. Testo coordinato ed aggiornato del Regio Decreto 19 ottobre 1930, № 1398. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2014/10/28/dei-delitti-contro-la-persona> (дата звернення: 17.08.2020).

15. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444> (дата звернення: 17.08.2020).

16. Кримінальний Кодекс Австрії від 23 січня 1974 р. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/stgb> (дата звернення: 20.08.2020).

17. Кримінальний Кодекс Федеративної Республіки Німеччини від 15 травня 1871 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_232.html (дата звернення: 20.08.2020).